

ASSÂLİYYE

(الصاليه)

**Halvetiyye tarikatının
Cemâliyye kolunun
Ahmed b. Ali el-Assâlî'ye
(ö. 1048/1639)
nisbet edilen bir şubesi
(bk. CEMÂLİYYE).**

ASSÂR-ı TEBRİZİ

(عصار تبریزی)

Şemsüddîn Muhammed
(ö. 784/1382)

**Celâyirîliler devrinde yaşayan
İranlı şair.**

Doğum tarihi belli değildir. Ailesi ve tahsil durumu hakkında da yeterli bilgi yoktur. Ancak birçok kasidesinde övgüyle bahsettiği devrinin büyük astronomu Abdüssamed Münecim-i Tebrizî'nin öğrencisi olmasından ve *Mihr ü Müşterî* adlı mesnevisinde verdiği bilgilerden iyi bir eğitim gördüğü, zamanında okutulan edebî ve dinî ilimlerin yanı sıra özellikle matematik ve astronomi gibi müsbet ilimleri de öğrendiği anlaşılmaktadır.

Meşhur İran şairi Selmân-ı Sâvecî'nin çağdaşı olan Assâr olgun denilebilecek bir yaşta Celâyirîliler'den Şeyh Üveys'in (1356-1374) saray şairi olmuş, kasidelerinde birçok emir ve şehzadeyi övmüş, ancak devrinin karışıklıkları içinde umduğu ilgiyi göremeyince Tebriz'de inzivaya çekilmiş ve orada ölmüştür.

Eserleri. 1. *Mihr ü Müşterî*. Assâr'ın en meşhur eseri olup, 5120 beyitlik bir mesnevidir. Gerek nazmedildiği devirde gerekse sonraki asırlarda çok rağbet gören *Mihr ü Müşterî* 1377'de tamamlanmıştır. Yaşadığı dönem hakkında oldukça değerli bilgiler ihtiva eden bu eseri inzivaya çekildiği sırada, bir dostunun kendisinden mesnevi tarzında da şairlik kudretini göstermesini ısrarla istemesi üzerine kaleme almıştır. Nizâmî ile en yüksek seviyesine ulaşan bu türde onun kadar olgun ve güzel bir mesnevi nazmetmenin zorluğunu ifade eden Assâr, *Mihr ü Müşterî*'ye ilâhî aşkı terennüm ettiği için "İşknâme" de denebileceğini belirtir. Ancak eser sadece bir tasavvufî ve âşikane mesnevi olmayıp bir taraftan şairin riyaziye ve astronomi sahasındaki geniş bilgisini ortaya koymakta, diğer taraftan da yaşadığı devrin müsbet ilimlerdeki seviyesini göstermektedir.

Mesnevîde gezegenler arasındaki nisbet ve âhenge dair verilen bilgilerin doğruluk derecesi geçen yüzyılda Almanya'da araştırılmış ve modern astronomi kanunlarıyla şaşılacak derecede bir uygunluk ve benzerlik gösterdiği tesbit edilmiştir (bk. Fleischer, *ZDMG*, XV, s. 389-396). *Mihr ü Müşterî*, İslâmî edebiyatlarda kozmik cisimlerin adları kullanılarak yazılan ilk mesnevidir. Sonraki yüzyıllarda bu eserin tesiriyle aynı adla veya başka kozmik cisimlerin adlarıyla İran ve Türk edebiyatında âşikane ve tasavvufî duyguları ifade eden pek çok mesnevi kaleme alınmıştır. Assâr'ın kozmik cisimlerin isimlerini kullanmasının sebebi Senâî, Attâr ve Nizâmî gibi büyük mesnevi üstatlarının ele aldıkları konuları tekrar etmenin basit bir kopyacılık olacağı endişesidir denilebilir. *Mihr ü Müşterî*'nin İran, Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok nüshası mevcuttur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de (Karatay, nr. 618-625) sanat değeri çok yüksek birkaç yazması vardır. Eser 1839'da Berlin'de Almanca tercümesiyle birlikte basılmıştır. *Mihr ü Müşterî* ilk olarak 1486'da Amasyalı Münîr İbrâhim Çelebi tarafından Türkçe'ye nazmen tercüme edilmiştir (Millet Ktp., Ali Emîrî, manzum, nr. 1185). Aynı eseri 1562'de Ağacan b. Emîr Hüseyin de Türkçe'ye çevirmiştir (bk. Ethé, I, 718-719). Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin (ö. 1582) II. Selim'in emriyle mesnevi tarzında tercümeyle başladığı ve 1000 beyit kadar çevirdiği eseri oğlu Hâletî (ö. 1629) tamamlamıştır. Bu tercüme hakkında Mehmed Tâhir ve Meliha Anbarcıoğlu bilgi vermektedirler. *Mihr ü Müşterî*, Ümmüveledzâde diye bilinen Ali b. Abdülâzîz (*Keşfü'z-zunûn*, II, 914), Kiçizâde Seyyid Ahmed Hüseyin (ö. 1599) (İÜ Ktp., TY, nr. 3550) ve şehnameci Lokman b. Seyyid Hüseyin (ö. 1601) tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 136). 2. *el-Vâfi fî ta'dâdi'l-kavâfi*. Bir kafiye sözlüğünden ibaret olan bu eserin şimdilik bilinen iki yazma nüshası vardır. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 4161/3, vr. 57^b-120^a), diğeri ise Kahire'de Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır. Assâr'ın bu eseri dışında aruz ve bedî ile ilgili eserler yazdığından söz edilirse de bunlardan günümüze kadar gelen olmamıştır. 3. *Divân*. Assâr'ın bir divan tertip ettiği kaydediliyorsa da bu eserin herhangi bir nüshası şimdilik bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 914; Rieu, *Catalogue*, II, 626-627; H. Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of India Office*, Oxford 1903, I, 718-719; Blochet, *Catalogue*, I, 133-135; M. Ali Terbiyet, *Dânîsmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran 1314 hş., s. 275-276; A. Hayyâmpûr, *Ferheng-i Sûhenverân*, Tebriz 1340 hş., s. 394; *Osmanlı Müellifleri*, III, 136; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 204; Karatay, *Farsça Yazmalar*, nr. 618-625; *FME*, I, 303-304; Münzevî, *Fihrist*, II, 1277; Fleischer, "Notizen, Correspondenzen und vermischtes", *ZDMG*, XV (1861), s. 389-396; Meliha Anbarcıoğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr u Mah ve Mihr u Müşterî Mesnevîleri", *TTK Belleten*, XLVII/188 (1983), s. 1151-1189; H. Massé, "Aşşâr", *El²* (İng.), I, 720; Z. Safa, "Aşşâr Tabrizî", *Elr.*, II, 803.

ORHAN BİLGİN

ASSEMANI, Giuseppe Simonio

(ö. 1768)

**Doğu bilimleriyle ilgili
araştırmaların gelişmesinde
büyük hizmetleri geçen müsteşrik.**

1687'de Trablusşam'da doğdu. Dokuz yaşında amcası tarafından Roma'ya götürülüp Collegio dei Maroniti (Mârûnîler Koleji) diye tanınan dinî merkeze teslim edildi. Burada Doğu dilleri yanında Latince ve diğer Batı dillerini de öğrendi. Yirmi üç yaşında Vatikan Kütüphanesi'ne memur oldu ve bir din adamı olarak da takdis edildi. 1715 yılında Papa XI. Clemente tarafından Mısır'a gönderildi. Geri dönüşünde buradan çok sayıda Arapça ve başka dillerde yazılmış metinleri toplayarak Vatikan Kütüphanesi'ne getirdi. Daha sonra Kıbrıs, Şam, Halep, Trablusşam ve Beyrut gibi Mârûnîler'in yaşadığı yerleri ziyaret edip yeni metinler topladı ve böylece Vatikan için bir yazma eserler çekirdeği meydana getirdi. Bu seyahatleri sırasında topladığı yazmalar arasında bir İncil tercümesi, bir Mısır kroniği, *Târîh-i Nişancı*, *Bin Bir Gece Masalları* tercümesi ve *Muammeyât* (Vat. Turco, nr. 59-62, 105) gibi Türkçe eserler de bulunmaktadır. Dört büyük cilt halinde kaleme aldığı ve 1719, 1721, 1725, 1728 yıllarında Roma'da yayımladığı *Bibliotheca Orientalis Clementino - Vaticana* adlı kitap, Avrupa'da orientalizm üzerine yazılmış ilk ciddi eserler arasında yer almaktadır. Ortadoğu'nun edebiyat tarihi yanında dinî tarihini de ihtiva eden bu eser Süryânî âlemini Avrupa'ya tanıttığı gibi Assemani'nin ününü de her tarafa yaymıştır.

1720 yılında İtalya'nın Bologna şehrinde bulunan L. M. Marsigli tarafından toplanmış Şark yazmalarının envanterini çıkarmak için davet aldı. Yaptığı çalışma neşredilmemekle beraber V. Rosey tarafından hazırlanan ve 1885'te bastırılan katalogta geniş ölçüde kullanıldı. 1736 yılında Papa XII. Clemente tarafından yeni bir seyahatle görevlendirildi. Fakat bu defa Avrupa ve İran cephelelerinde çetin savaflara girmiş bulunan Osmanlı Devleti, bir de din buhranı çıkmasından endişe ederek onu pek iyi karşılamadı. Bununla beraber Assemani o yılın yaz mevsiminde Lübnanlı Mârûnîler'in düzenlediği konsile katıldı ve bir de rapor kaleme aldı. Daha sonra tekrar Vatikan Kütüphanesi'ndeki görevine döndü ve hazırladığı eserleri yayımlamaya devam etti. Din hukuku yanında takvim ve gramer konularını da ele almasından başka büyük bir yazmalar katalogu hazırlamaya başladı. Halen Vatikan Kütüphanesi'nde (Vat.Lat. nr. 13204) kayıtlı bulunan bu eserde, 1768 yılında sayıları on üç olan Türkçe yazmalar da yer almaktadır. Mârûnîler bir jest olmak üzere onu Sur şehri metropoliti seçtiler ve doğum yeri saydıkları Hasrun kasabasına bir büstünü diktiler. 1751 yılında Burbon hânedanından Napoli Kralı Carlo, ailesinin ve ülkesinin bir tarihini sipariş etmek için onu yanına davet ederek kendisine resmî tarihçi unvanını verdi. Assemani beş yıl kadar süren bu çalışması sonunda dört cilt tutan bir eser meydana getirdi. Çağdaşı İtalyan kronik yazarı Ludovico Antonio Muratori kendi dev eserini hazırlarken ondan geniş ölçüde faydalandı. Doğu bilimleri araştırmalarında çağdaş usullerin temelini atan Assemani 13 Ocak 1768 tarihinde öldü ve Roma'daki Collegio dei Maroniti'nin kilisesine gömüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Raphael, *Le rôle du Collège maronite romain dans l'orientalisme aux XVIe et XVIIe siècles*, Beyrouth 1950, s. 123-236; P. Mahfoud, *Joseph Simon Assemani et la célébration du Concile libanais maronite du 1736*, Rome 1965; J. B. Odier, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits, avec la collaboration de José Rysschaert*, Città del Vaticano 1973, s. 157-161; *DACL*, I, 2973-2978; G. L. della Vida, "Assemani, G. S.", *Dizionario Biografico degli Italiani*, IV (1962), s. 437-440; P. Lopez, "Giuseppe Simonio Assemani, Storiografo di Carlo di Borbone", *Archivio Storico per le Provincie Napolitane*, 3. serie, anno XVI (1978), s. 245-252.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

ASTARHAN HANLIĞI

XV. yüzyılın ikinci yarısında
Altın Orda Devleti'nin
parçalanmasından sonra kurulan ve
1466-1556 yılları arasında
hüküm süren hanlıklardan biri.

Altın Orda hükümdarlarından Küçük Muhammed Han'ın torunu Kasım Han tarafından, merkezi Hazar denizinin kuzey sahilindeki Astarhan (Astırhan, Astrahan, Ejderhan) şehri olmak üzere kurulan bu hanlık kurulduğu bölgenin öneminden dolayı kısa sürede gelişmiştir. Gerek Kasım Han (1466-1490), gerekse kardeşi Abdülkerim Han (1490-1504) dönemleri, hanlığın sulh ve sükûn içinde yaşadığı en uzun devrini meydana getirir. Fakat XV. yüzyılın son çeyreğinde hâkimiyeti altına girdikleri Osmanlı Devleti'nden top ve silâh alan Kırım hanlarından Mengli Giray'ın 1502'de Saray Hanlığı'nın toprakları Kırım ile Nogay hanlıkları arasında paylaşılmıştı. Bu olaydan sonra Astarhan yirmi yıla yakın bir süre Kırım Hanlığı'nın nüfuzu altına girmiştir. Bu devirde Astarhan Hanlığı'nın başına geçen hanlar, Kırım hanlarının müdahaleleri yüzünden fazla başarılı olamadıkları gibi memleket içinde huzursuzluğun artmasını da önleyememişlerdir. O sırada Kazan Hanlığı'nı yıkmak için uğraşan Rus Çarı IV. İvan bir müddet sonra bu emeline ulaşınca (1552), kendisine daha önce sığınmış olan Şeyh Haydar Han'ın oğlu Derviş Han'ı Astarhan hükümdarı yapmış, sonra da hanlığı işgal etmiştir. Rus işgalinden sonra Astarhan hanları sülalesi, sığındıkları Buhara'da varlıklarını sürdürmüşlerdir (bk. BUHARA; CANOĞULLARI).

Ruslar'ın Astarhan'a kadar inmeleri, Orta Asya müslümanlarının Hazar'ın kuzeyinden İstanbul ile münasebetlerini kesmiş ve hac için Mekke'ye gitmelerini tamamen imkânsız hale getirmişti. Bunun üzerine müslüman halk İstanbul'a mektup ve elçiler göndererek acil yardım istediler. Orta Asya müslümanlarının şikâyetleri, İslâm âleminin başı olan Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya sevketti. Önce Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru Rus ilerleyişini durdurmak için Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme ve Ruslar'ı Astarhan'dan çıkarma kararı alındı. II. Selim zamanında Kefe Beyi Kasım Bey bu işle görevlendirildi. Merkezden aldığı emir üze-

rine kanal hazırlıklarını tamamlayan Kefe Beyi Kasım Bey kumandasındaki Türk kuvvetleri ve teknisyenleri, 1569 yılı ilkbaharında Don - Volga yöresine giderek kanal açmak için gerekli çalışmalara başladılar. Ancak çalışma alanında tahmin edilenden daha fazla güçlüklerle karşılaşıldı. İki nehir arasında kanal açılması düşünülen arazi son derece engebeliydi. Ayrıca Osmanlı hükümetinin emrine rağmen Rus entrikalarına kanan Kırım hanı da hiçbir yardımda bulunmuyordu. Bunun üzerine Kasım Bey durumu İstanbul'a bildirdi ve aldığı emir üzerine Kırım'a döndü. Kasım Bey'in gönderdiği raporları değerlendiren Osmanlı hükümeti iki nehir arasındaki bölgenin kanal açmak için elverişsiz olduğu kanaatine vardı. İmparatorluk içinde ortaya çıkan bazı olaylar da hükümeti, bu projenin uygulanmasını daha uygun bir yerde ve daha sonraki bir zamanda gerçekleştirmek üzere tehire mecbur etti. III. Murad zamanında Rus çarı nezdinde yapılan teşebbüsler de olumlu sonuç vermedi.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 86; A. Nîmet Kurat, *Topkapı Sarayı Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarıllıklar ve Bittikler*, İstanbul 1940, s. 21; a.m.f., *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 57, 86-87, 105; a.m.f., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 274-280; I. Grey, *Ivan The Terrible*, London 1964; Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, s. 34; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s. 44-59; R. Rahmeti Arat, "Astırhan Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 938-939; a.m.f., "Astırhan", *İA*, I, 680-682; Nadir Devlet, "Kazan, Kasım ve Astrahan Hanlıkları", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, II, 580-582; Ahmed Refik, "Bahr-ı Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi", *TOEM*, VIII/43 (1333), s. 1-14; H. İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Meselesi", *TTK Bellekten*, XII/46 (1948), s. 349-402; B. Spuler, "Ast-rakhân", *El²* (İng.). I, 721-722; İna'yetullah Ruzâ, "Âstârhân", *DMBİ*, I, 338-340.

MEHMET SARAY

ASTROLOJİ

(bk. İLM-i AHKÂM-ı NÜCÛM).

ASTRONOMİ

(bk. İLM-i FELEK).